

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként.

Április 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Római súlymérték és pénzrendszer. (Vége). — Az erdélyi Muzzeum-egylet közgyűlése 1881. márczius 24 én. *A)* Elnöki megnyitó. *B)* Titkári jelentés. *C)* Könyvtárnoki jelentés. *D)* Régiség- és éremtárnoki jelentés. *E)* Pénztár-vizsgálóbizottság jelentése. *F)* Levél-, érem- és régiségtár vizsgálóbizottság jelentése. — Adományok jegyzéke.

Római súlymérték és pénzrendszer.

(Vége.)

Kétséget nem szenved, hogy az aranypénz veretése előtt már jóval arany rudakban súly szerint volt forgalomban pénz gyanánt, sőt magában a római kinstárban; azt az adót, a melyet rabszolgák szabadon bocsátására 397-ben vetettek, aranyban kellett fizetni (aurum vicesimarium), és 545-ben, a mikor ez arany tartalékot igénybe kellett venni, Liv. 27, 10 szerint 4000 font arany volt ott felgyűlve; sőt későbbben tulnyomólag aranyban tették le a kinstárba a pénzkészleteket; általában több bizonyítványt is lehet felhozni, hogy az arany régóta járt pénz gyanánt. Ha ez úgy van, határozott értéke kellett, hogy legyen, az az, meg kellett határozva lenni annak az értékaránynak, a melyben az arany állott ezüsthez és rézhez. Erre csakugyan nyújt is adatot Livius 38, 55, a hol Valerius Antias-ból merítve 567-ből azt beszéli, hogy L. Scipiót avval vádolták: „sex milia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit“; aztán azt teszi hozzá: In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris esse in summa auri atque argenti. Similius enim veri est argenti quam auri maius pondus fuisse; et potius quadragies quam ducenties quadragies litem aestimatam; és hozzávetése támogatására megemlíti P. Scipio méltatlankodó nyilatkozatát: „quod cum bis milies in aerarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur.“ Livius azt mondja, hogy alkalmasint valamely másoló vétségből öszszeeszerélte az arany és az ezüst öszszegét, és Valerius eredetileg nem irt 6000 font aranyat és 480 font ezüstöt, hanem megfordítva 480 font aranyat 6000 font ezüstöt, a mely utóbbi mennyiség felelne meg a 4 milliónak, a meny-

nyire t. i. a vándlók tették az elikkasztott összeget. Miután 6000 font ezüst 2016000 sestertiust tesz, 480 font aranynak az ő számítása szerint 1934000 sestertiust kellett érni, a mi egy font aranyra $4133\frac{1}{3}$ sestertiust tenne, tehát mintegy azt az arányt fejezné ki: arany: ezüst = 12 : 1, a mi meglehetősen talál az akkori viszonyokhoz, csak hogy a forgalomban hihetőleg a font aranyat kerek számban 4000 sestertiusba számították. Ebből világos, hogy ha az első aranypénzben a fenn kimutatott másfél akkora arányt állították meg, ez az arany pénz valóságos szükségbeli pénz volt, és nem maradhatott sokáig forgalomban. Ezt még az is bizonyítja, hogy ez arany pénzek közt bélelt darabok is fordulnak elő.

Csak a köztársasági kor vége felé merül fel ismét arany pénz, a melyet azonban nem az állam, hanem a győztes vezérek verettek a végre, hogy katonáiknak kényelmesebb alakban adhassák ki a diadalajándékot. Sulla megkezdette, az ő aranypénzei $\frac{1}{30}$ fontot, kivételképpen $\frac{1}{36}$ fontot nyomtak; Pompejus a maga aranypénzeit $\frac{1}{36}$ fontra, és végre Caesar a magáéit $\frac{1}{40}$ fontra verette. Ez aranyak értéke ugy volt megállítva, a mint a régi arany tartotta, t. i. 4000 sestertius egy font aranyra; tehát a Sulla aranyaiból 3 drb. ért 400 sestertius, a Pompejuséiból 9 db. ért 1000 sestertius, a Caesar arany pénze pedig 100 sestertius telt. Ez utóbbi különösen azért is nevezetes, mivel mintául szolgált a császárok későbbi arany pénzeinek. Caesar aranypénzeinek törvényes sulya $\frac{1}{40}$ font, vagy 8.186 gramme; tényleges sulyok 816—803 gramme, a mi ehhez igen jól talál, és nagyon megközelíti az akkor legnagyobb kiterjedésben forgott macedoni Philippeus sulyát, a mely ismét az attikai staterhez vagy még inkább a dareikos-hoz alkalmazkodott. Caesar halála után részint a vezérek, részint a senatus verettek arany pénzeket ugyanazon lábra, de tényleges sulyokat megapasztották, úgy hogy a császári kor kezdetén a római aranypénzek nagy többsége csak $\frac{1}{42}$ fontot nyomott.

A császárok korában a római pénzrendszer tetemes átalakításokon ment keresztül, a melyeket legjobban úgy fogunk tárgyalhatni, ha három nagy korszakot különböztetünk meg, u. m.

a) Első korszak, Augustustól Septimius Severusig, a melyben az ezüstpénz lassanként váltópénzzé válik, és az aranypénz foglalja el az egész forgalmat.

b) Második korszak, Septimius Severustól Nagy-Constantinusig, a melyben a római pénzrendszer merőben felbomlik.

c) Harmadik korszak Nagy Constantinustól a római birodalom felbomlásáig, a mely egészen új alapokon állítja ismét helyre a pénzrendszert.

Első korszak: Augustustól Septimius Severusig.

A köztársaság korában Romában a pénzverés jogát a senatus gyakorolta; azon kívül minden hivatalnok, a ki imperiummal volt felruházva, gyakorolhatta azon a területen, a melyre az ő telyhatalma kiterjedett. Caesar volt az első, a ki az imperiumnál fogva őt megillető jogot a városon belül is érvényesítette, úgy hogy a senatus folytatta az ezüst pénz veretését, Caesar arany- és ezüst pénzt veretett. Az ő halála után nem csak a senatushoz szító vezérek, hanem maga a senatus is kezdettek arany pénzt is veretni, és Octavianus, mikor megalapította az egyeduralmat, egyelőre mentire hagyta a dolgot, úgy hogy egyfelől a császár másfelől a senatus egyszerre verették a pénzt. Azonban 16-ban Kr. e. vége szakad a senatus arany és ezüst pénzei verésének, és helyette 15-ben Kr. e. előáll egy új rézpénz, miután fél százig Rómában nem vertek volt réz pénzt. A trónján megszilárdult imperator ekkor megvonta a senatustól a nemes fémekből való pénzverés jogát, azt magának tartván fenn, mint felségi jogot, a senatusnak némi kárpótlásul a réz pénz veretését engedvén meg. Innen kezdve Aurelianusig, tehát mintegy 300 évig változatlan törvény is maradt a Római birodalomban, hogy arany és ezüst pénzt csak a császár, réz pénzt csak a senatus veretett.

Együttal a pénzek veretére nézve az a nevezetes ujtás történt, hogy a pénz föláján már most mindig a császár vagy a császári család valamely tagjának arcképe áll, a senatustól kibocsátott rézpénzek hátlapján pedig változatlanul ott áll mindig e két betű S. C. (senatus consulto).

Egyszersmind kezd változni fémértékre alapított pénzérték is.

A köztársaság korában előbb a réz, azután az ezüst volt az a fém, a melynek bizonyos súlyu darabja volt a pénzérték alapegysége. Voltaképpen a császárság is eleintén még ezüst egységben számított, mert változatlanul a sestertius maradt a számításbeli pénzegység, de a ténylegesen vert pénzben Caesar óta az arany lépett az ezüst mellé. Ennek szükségképpen az lett a következése, hogy miután a két fém értékaránya egymáshoz elkerülhetetlenül változásnak van alávetve, mind a kettő egyaránt és egymás mellett nem maradhat sokáig az érték mértékének alapja, hanem az egyiknek vagy a másiknak felül kell kerekedni. Hogy aztán melyik tartja meg az első rangot a forgalomban, melyik súlyed alá az érték másodrendű képviselőjévé, a körülményektől függ.

A mikor Caesar az $\frac{1}{84}$ fontnyi tiszta ezüstöt tartalmazó és 4 sestertiust érő denár mellé a maga $\frac{1}{40}$ fontot nyomó arany pénzt bocsátotta forgalomba 100 sestertius vagy 25 denár név-

értékkel, e két pénznem ezt az értékarányt fejezte ki: arany: ezüst = 11:9: 1; és a mint fennebb láttuk, körülbelül ez volt az értékarány, a mely akkor tájban valósággal általánosán el volt fogadva, a menyinyiben, a ki súly szerint vásárolt aranyat, mintegy 4000 sestertiussal fizette fontját. Ennek az aránynak meg kellett változnia, mihelyt az arany pénz, mint valóságos pénz és nem mint szükségpótló, lépett fel a közforgalomban; még pedig természetesen az arany előnyére, a mely egy kiváltságot kapott, a melyet az előtt nem birt. Az arany értéke tehát az ezüstéhez képest emelkedett, és ez emelkedés abban nyilatkozik, hogy általa az arany pénz sulya lepad $\frac{1}{42}$ fontra, és a pénzben ennek következtében előáll az arány: arany: ezüst = 12:5: 1. Fel lehet tenni, hogy az új egyeduralom első idejében, Augusztus és legközelebbi utódai alatt arany és ezüst pénz darab ideig abban a változatlan arányban járt egymás mellett, hogy az $\frac{1}{42}$ fontnyi aureus 25 darab $\frac{1}{84}$ fontnyi ezüst denárral egyértékűnek járt, és azt eleintén úgy fogták fel, hogy az igazi pénzegység az ezüst sestertius, vagy az ő négyszerese a denár; az aureus pedig csak más kifejezése a 100 sestertiusnak, a mely a nagy összegek kifizetésében csak kényelmesebbé teszi a számlálást. Ám de éppen e kényelem következtében történt, hogy már tetemes összegeket nem is fizettek soha többé ezüstben, hanem csak aranyban: az arany tehát tényleg, és a nélkül, hogy ez iránt valami törvényes intézkedés határozott volna, csupán, a nagy közönség hallgatóságos közmegegyezéséből, kiszorította az ezüstöt a nagy forgalomból és ezzel megindult az az átalakulás, a mely az ezüstöt másodrangú értékűvé, az ezüstpénzt váltópénzzé szállította alá. Mihelyt az ezüst a nagy forgalomból kiszorult, a császári pénzverde igazgató hivatalnokai e körülményt vagy a császári fiscus előnyére vagy a magok hasznára úgy kezdték kizsákmányolni, hogy az ezüst denár súlyát előbb észrevétlenül aztán lassanként mind tovább apasztották, úgy hogy Nero idejében e sulya a denárnak már ténylegesen $\frac{1}{96}$ fontra szállott volt, a mihez még az is járult, hogy már nem is verték tiszta ezüstből hanem kezdték a fémot, habár eleintén csak nagyon kevésbé, elegyíteni is. Nero e tényleges állapotot törvényesítette, és ezzel az ezüst denarius értéke, a mely addig mintegy 35 krt. tett, 25 krra sülyedt. Ha azért még mindig 25 denárt számítottak egy aureusra, az új denár értéke már nem ezüst tartalmának felel meg, és nem is volt arra alapítva; hanem a denár tekintet nélkül a maga saját belértékére, az aureus $\frac{1}{25}$ -dénék lett képviselője, az az, az ezüst pénz az aranypénzzel szemben éppen úgy vált váltópénzzé, mint az előtt a réz- az ezüstpénzzel

szemben. Nerotól kezdve tehát nem az ezüst többé, hanem az arany az a fém, a mely az értékmérő egységét adja; az ezüst-lábat, az aranyláb váltja fel.

Azonban a római birodalom erkölcsi bomladozása nem csak a társadalom rothadásában nyilatkozott, hanem az alig megszilárdult egyeduralkodás kormányközegei is felülről kezdve, belésülyedtek a romlásba, és ennek egyik nevezetes jelensége az, hogy a pénzverés, eredetileg és sajátlag egy szolgálat, a melyet az állam tesz a maga polgárainak, és a mely kiegészítő része azoknak a közigazgatási teendőknél, a melyekre legmértányosabban fordítandók az állam jövedelmei; ez a pénzverés oda jutott, hogy előbb magok a császárok úgy kezdték tekinteni mint a személyökhöz tartozó felségjogot, mint az uralkodót illető jövedelmes kiváltságot. Az a körülmény, a mely az államhatalom tekintélye jótállásáért eszerében a pénzre tett közbélyegnek parancsoló befolyást szerez az őt hordozó fémdarab forgalmi értékére, arra a felfogásra adott alkalmat, hogy az államhatalmat a maga személyében összpontosító uralkodónak elvitázhatatlan joga van, értéket parancsoló bélyegget tétetni oly fémdarabra is, a melynek ez értéke éppen nem vagy legalább nem teljesen volt meg; és e jogot fel is használták a római császárok; mert szertelenül megszaporodott szükségleteik fedezésére az állam rendes jövedelmei nem voltak elégségesek, daczára annak, hogy a császárság alatt, kevés kivétellel, a pénzügyi politika egész bölcsessége nem állott egyébben, mint a birodalom tartományai rendszeres kizsákmányolásában. A császári pénzverde eltért a hagyományos becsületesség-től, a kibocsátandó pénz sulya és nemes fémtartalma egyaránt hanyatlottak, és miután ez eljárást a császári felség fedezte bitorpalástjával, nem maradhatott el a második következmény sem, az t. i., hogy e széles palást oltalma alatt, azok a hivatalnokok, a kik a közönséget csalták a felség nevében és a felség hasznára, gondoskodtak arról is, hogy e csalás nyereseményéből az ők zsebébe is jusson egy illő százalék; és miután e százalékot nem lehetett a felség nyereseményéből levonni, a közönség újabb megrövidítéséből kellett ennek is kitélni. Így történt, hogy a pénz a császári korban mind könnyebbé és rozsbábbá lett.

Maga az aranypénz, az aureus vagy numus aureus (denarius aureus név is fordul elő, noha e kifejezés alakilag és lényegileg helytelen), a melyből különben ritkán fél darabok is fordultak elő, és a melyhez Augustus kivételesen négyeseket is (quaterniones) veretett, már Augustus korában se volt teljes sulyú, mert már ekkor $\frac{1}{30}$ fontról vagy 8·186 grammerről, $\frac{1}{42}$ fontra vagy 7·796 grammra apadott volt; Tiberius

alatt már 7.74 grammeig szállott és miután Caligula és Claudius alatt ismét valamit növekedett volt, Nero alatt ismét 7.70 grammera süllyedt, és végre Nero az aureus súlyát, mintegy 60-ban Kr. u. 7.4 grammera szállította, utódjai körülbelől ugyan e súlyt tartották meg, úgy hogy folytonos hullámzásokkal daczára egyes kísérleteknek, a melyek a régi teljes súlyt helyre akarták állítani, egészben véve az aureus sulya mégis folytonosan apad. Már Marcus Aurelius alatt 7.3 gramme, és Caracalla végre uralkodása vége felé éppen $\frac{1}{5}$ fontra vagy 6.55 grammera szállította le az aureus súlyát.

Látjuk ebből, hogy az aureus, noha ténylegesen apad a sulya, és egyes példányokban már Nero alatt Plinius tanúsága szerint (33, 3) a melyet a fenmaradt darabok is támogatnak, $\frac{1}{45}$ fontnyira is apadott, névleg és törvényesen $\frac{1}{42}$ fontnyira volt szabályozva, vagy 7.796 grammera.

Tetemesebbek az ezüst pénz módosulásai.

Az ezüst pénz tulajdonképpen denárból állott, a mely a császárság első idejében még nem vesztvén el értékpenz jellemét $\frac{1}{84}$ fontnyi súlyával tökélyesen azonos volt a köztársasági denárral, 16 as-t ért réz váltópénzben, és egyszerismind $\frac{1}{25}$ -dét érte az $\frac{1}{40}$ fontra szabályozott, tényleg azonban már $\frac{1}{42}$ fontra süllyedt aureusnak. Nero idejében e pénznem kétszeres változáson megy át. Egyfelől súlyát $\frac{1}{96}$ fontra vagy 3.41 grammera szállítják, a mely sulya aztán Septimius Severusig némi hullámzás mellett meg is marad, és mint denár-suly a császári korban súlyérték-ké válik, a melyet különösen az orvosok használnak (l. Galen. de comp. medic. p. gen. 5 p. 813; p. 216, 5. Hultsch). Másfelől, és az a fontosabb változás, az eddig elégyítetlen tiszta ezüstbe kezdenek szándékosan nemtelen fémeket elegyíteni; eleintén 5—10%-nyit de hová tovább mind többet; már Traján alatt (mintegy 100 körül Kr. u.) 15%-ra, utódja Hadrian alatt már 20%-ra emelkedik a nemtelen fémtartalom, azután felhág Marcus Aurelius alatt 25; Commodus alatt 30 és végre Septimius Severus korában 50 sőt 60 százalékig (l. Rauch. Mittheilungen der numism. Gesellschaft in Berlin, 5 füz. 296 s. köv. II.). E megvesztegetése a pénz ezüst tartalmának azonban nem szállítja le a névértéket; a denár belértéke ezüstben számítva Augustus korában még 35 kr., Nero alatt elébb 30 7 kr-ra illetőleg 27.6 kr-ra apad, Trajanus alatt már csak 26 kr, és Sept. Severus alatt 15 sőt 12 kr-ra száll, mind a mellett mégis úgy tekintik mint az aureus 25-ödrészt. Vegyük most az $\frac{1}{42}$ fontot nyomó aureus-t és hasonlítsuk avval a 25 denárral, a mely $\frac{25}{96}$ fontot nyom ugyan, de csak 40% ezüstöt tartalmaz, egy arány áll elő, a mely szerint $\frac{1}{42}$ font arany egyértékű $\frac{2}{5} \cdot \frac{25}{96} = \frac{5}{48}$ font ezüst-

tel, tehát áll arany: ezüst = $4\frac{3}{8}$: 1; és ez arány nem lehet valódi értékarány. Az ezüst itt a pénzben csaknem három akkora értékben szerepel, mint a mekkora illeti, az ezüst pénz tehát valóságos váltó pénz.

A denár mellett Caesar óta ismét kezdettek volt quinariust is verni, és az előttünk álló korszak egész tartama alatt verték is e pénznemet, csak nagyon kicsiny mértékben; a sestertius is kezdette Caesar ismét veretni, de cvvel nagyon rövid idő múlva ezüstben véglegesen felhagytak.

Láttuk volt fennebb, hogy a köztársasági kor vége felé Rómában mintegy 84 és 74 közt Kr. e. a réz pénz verése merőben megszűnt volt. A polgárháboru alatt egy néhány vezér kivételképp veretett volt réz pénzt a maga nevére, így névszerint Antonius, a ki ugyan mindössze még csak három évig se folytatta a rézpénz verését, de a kinek rézpénzei annyiból nevezetesek, minthogy mintáivá lettek a későbbi császárkori rézpénzeknek. Az Antonius pénzei közt voltak 4 as-osok, tehát réz sestertiusok, a melyek itt jelennek meg legelőbb HS vagy A értékjeggyel, azután 3 as, dupondius, as, semis, sextans I, B, A, S és . . . értékjegyekkel. A mikor aztán 739-ben (15 Kr e.) a pénzverés jogának megosztása következtében a Senatus ismét kezdett rézpénzt veretni, itt is a legnagyobb rézpénz a sestertius volt, a mely ekkor véglegesen átlépett az ezüst pénzek sorozatából a réz váltópénzek sorába mint négyes as (*τετρασάχιον*) és e mellett még szerepelt a dupondius, az as és a semis, és eleintén a quadrans is, a mely azonban ugy látszik, hogy Traján után nem fordul többé elő. E rézpénzeken azonban nincs többé értékjegy, és a darabok értékét a nagyság és a fém színe határozzák meg; ugyanis, a mint Plinius 34, 2 mondja, a sestertius és dupondius sárga, az as és a semis veres rézből készültek. A sestertius 8 denárt = 1 unciát nyomott, a dupondius fél annyit és igen hihetőleg az as súlya a dupondiuséval talált, a semisé ennek fele lehetett; ámbár a tényállás mutatja, hogy e váltópénzek kidarabolásánál nem jártak el valami nagyon aggodalmas pontossággal. Nero alatt kísérlet történt az értékjegyek helyreállítására, és ismét előfordulnak II, I és S mint a dupondius, az as és a semis értékjegyei, de csak nagyon rövid ideig. Ugy látszik azonban, hogy a fém színe csak a pénzek új korában nyújtott biztos megkülönböztető jeit; a sárgaréz a forgalomban éppen ugy zöldült és feketedett meg, mint a veres, és azért más megkülönböztető jellel kellett gondoskodni, és erre nézve Nero óta ugy látszik, hogy a különbség abból áll, hogy a dupondiuson a császár fején sugaras korona van, az ason vagy babérkoszoru vagy semmiféle fejdísz.

A mi a római pénzek értékét a mi pénzünk szerint illeti, e korszak elején kétségen kívül még a régi ezüst alap mérvadó; tehát az arany aureus mint a 35 kr. értékű denár 25-szöröse 8 frt. 75 krt. ér. De Nero óta kétségtelenül az arany értékre kell alapítunk számításunkat, a mely szerint nálunk jelenleg 1 kilogramm vagy 1000 gramm finom aranyból 1395 forintot vernek, úgy, hogy 1 gramme finom arany nálunk 1.395 frtot ér, és e szerint $\frac{1}{50}$ római font vagy 7.796 gramme arany érne 10 frtot $84\frac{1}{2}$ krt, a melynek huszonötödrésze $43\frac{1}{2}$ kr. adja nekünk a császárkori denár értékét, mint váltó pénzt.

Tökéletesen éppen úgy kell megítélnünk e kor rézpénzeit is; a sestertius, mint a denár negyedrésze csaknem 11 krt. ért, a dupondius $5\frac{1}{2}$ krt, az as $2\frac{3}{4}$ krt, a semis $1\frac{3}{4}$ krt.

Egy sestertium vagy 100000 sestertius tett tehát a mi pénzünk szerint 10875 frtot vagy 1000 aureust.

Ezek a törvényes suly szerint számított értékek; de ha a tényleges sulyt vesszük tekintetbe, a következő értéket találjuk:

Nero alatt	7.4	gramme	adja az aureus értékét	10 frt 32 krra.
Marc. Aurelius	7.3	»	»	» 10 » 18 »
Caracalla	6.55	»	»	» 9 » 13 »

Egy római font arany értéke mai pénzben 456 frt 80 kr. *)

Második korszak: Sept. Severustól N. Constantinusig.

Az a hanyatlás, a mely az első korszak vége felé a római pénzekben kezd mutatkozni, a második korszakban mind jobban elhatalmasodik és eléri azt a tetőpontot, a melyen minden pénzviszony összezavarodik, minden rendszer és szabály megszűnik, és oly állapotok állanak elő, a melyekről alig bírnunk magunknak még csak hozzávetőleges fogalmat is alkotni. Nem lehet azt egyőbnek nevezni, mint általános vagyonsbukásnak, a melynek az állam és az egyesek egyaránt esnek áldozatul.

Már láttuk, hogy a pénzérték főképviselője az aureus Caracalla alatt már csak $\frac{1}{50}$ fontot vagy 6.55 grammeot nyomott. Macrinus mulékony kísérlete után, a mely az aureus eredeti sulya helyreállítására czélzott, Elagabalus és Severus Alexander alatt meglehetősen állandósággal tartotta meg az $\frac{1}{50}$ fontnyi sulyt. De innen kezdve a legnagyobb zavar áll bé. Egyfelől t. i. mind apad az arany pénz sulya, de más felől Elagabalus óta divatba jött az egyes aureus mellett részint kisebb, részint nagyobb arany pénzeket is veretni. Maga Elagabalus állítólag már vertett kettős, hármás, négyes, sőt 10-es és 100-as aureusokat is, Gallienustól léteznek kettősök és hármások, Valerianus alatt

*) Természetesen aranyban.

kezdenek harmadok (trientes v. tremisses) is előfordulni; de már III. Gordianus óta nincs lehetőség a fennmaradt aranypénzek osztályozására, mert e pénzek egy oly folytonos sorát mutatják az egymásba átmenő súlyoknak, hogy lehetetlen akármelyikről még csak némi valószínűséggel is megmondani, hogy mi a voltaképpen névértéke. Nem lehet e tűneményt másképpen megfejtteni, mint ha felteszszük, hogy e korban a pénzverde semmiféle szabályhoz vagy rendhez nem tartotta magát, és az egyes pénzek sulya az esetlegességgel határos önkénytől függött. A fennmaradt pénzek 8 grammtól kezdve 2 grammig csaknem észrevétlen átmenetben apadnak sulyban, és nem lehet képzelni, hogy akárki is bírhatta volna a különböző névértékűeket a mindennapi forgalomban csupán külsejükről megkülönböztetni. Nem lehetett más mód, mint mérleghez nyulni és suly szerint adni és venni az arany pénzt, a mely éppen ezáltal megszűnt valóságos pénz lenni. Diocletianus tett ugyan egy kísérletet arra, hogy egy mintegy 6 grammenyi aureust állandósítson, és ez úton teremtsen ismét egy változhatatlan arany pénzegységet; de a kísérlet nem sikerült. Már az ő pénzei folytonos sorozatban ingadoznak 5.9 és 4.4 gramme közt; a zavar oly annyira elhatalmasodott, hogy a rendszeres pénzverés útján többé nem lehetett segíteni, és Constantinus csak úgy tudott czélt érni, hogy a pénzbélyeg parancsoló jelentését megszüntetvén, és a pénz értékét a fém tisztaságától és a suly helyes és teljes voltától tevén függővé, a csalást lehetetlenné tette.

Az arany mindazonáltal mégis értékpénz volt. Történhetett csalás a suly apasztásával, de e csalástól lehetett óvakodni mérleg alkalmazása által. Sokkal nagyobb baj volt az ezüst pénzzel.

Már láttuk, hogy a denár és quinár nem csak sulyban apadtak meg, hanem a fém minősége tekintetében is nagyon megromlottak. Mindazonáltal verték a két pénznemet folytonosan, habár nem nagy mennyiségben. Caracalla uralkodása alatt mintegy 215-ben egy ujnemű ezüst pénz merül fel, a mely a denárnál nagyobb, és különösen még abban is különbözik tőle, hogy a főlapján levő császárkép mindig a sugaras koronát viseli, a császárnék képei pedig mindig félholdon nyugosznak. Caracalla hivatalos neve után, a mely M. Aurelius Antoninus, ez ezüst pénznek elnevezése argenteus Aurelianus vagy Antoninianus lett, a denár pedig azóta argenteus minutulus elnevezés alatt fordul csak elő. Tényleges sulya 5.3 és 4.7 gramme közt ingadozik; átlagosan 5 grammra tehető; törvényes sulya vagy $\frac{1}{60}$ font = 5.46 gramme, vagy $\frac{1}{63}$ font = 5.12 gramme; az előbbent állítják Pinder és Friedländer (Beiträge I, 24 l.),

az utóbbit Mommsen (i. m. 793 l.); az előbbeni azonban valószínűbbnek látszik.

Hogy ez antoninianusnak mi volt az eredeti névértéke, arról semmi adatunk sincs. Mommsen azt véli, hogy kettős denár akart lenni, de bármi valószínűnek látszik is az ő feltevése, alig lehet hinni, hogy oly korban, a mikor már határozottan arany volt a főértékmérő, valamely kormány ezüst értékre szabályozott új pénznemet bocsátott volna forgalomba; ellenkezőleg az a körülmény, hogy az antoninianus már első megjelenésekor se áll tiszta ezüsből, őt már kezdettől fogva váltópénznek jellemzi. Igen könnyen lehetséges, hogy a denár forgalmi értéke már annyira levén felesigázva a valódi belértékhez képest, hogy már mint váltópénzt sem szeretie senki elfogadni, szükségesnek mutatkozott, egy új váltópénzt teremteni, a mely ismét szilárd értékarányban áll az aureushoz. Ehhez járulhatott két más körülmény is. Az értéktelen váltópénz nem levén használható a nemzetközi forgalomban, az egyedül értékes és jó aranypénz kivándorolt külföldre, és a belforgalom az elértéktelenedett ezüst pénzre szorult, úgy, hogy daczára váltó pénz voltának nagy fizetések eszközlésére is szolgált. Ily körülmények közt nem járhatott teljes névértékében; mert ott, a hol egy pénz nem csak apró különbségek kiegyenlítésére szolgál, könnyen túl teszi magát a közönség azon, ha belértéke nem is felel meg forgalmi névértékének; de mihelyt valamely pénz nagy összegek kifizetésére szolgál, ismét érték képviselőjévé válik, és mint olyan nem lehet sokkal nagyobb érték képviselője, mint a mekkora valóságos értéke vagyon. Ha aztán még az is járul hozzá, hogy maga a kibocsátó állam adó vagy vám fizetésekben nem fogadja el saját váltópénzeit, a mi a római birodalomban valósággal meg is történt, mert minden adót aranyban kellett fizetni; az következik bé, hogy a váltópénz jár ugyan a forgalomban, de névértékénél sokkal kisebb értékben. Bé kellett tehát a római birodalomban is állani annak az állapotnak, hogy a denárt már senki se fogadta el névértékben, senki se adott egy aureus-t 25 denárért; de mivel törvény nem rendelkezett róla, hogy hát mennyi a valóságos törvényszerű értéke, e tekintetben minden egyesnek az önkénye határozott, és kétségkívül a pénzérték nem csak időről-időre változott folytonos hullámlásban, hanem ugyanegy időben is különböző volt különböző helyeken; és el lehet képzelni, hogy mennyi bajt okozott e zavar a forgalomban. Ezen nem lehetett másként segíteni, mint a denár értékének leszállításával. Ugy látszik, hogy ez valósággal meg is történt, még pedig úgy, hogy a denár értékét $\frac{1}{40}$ aureusra szállították, a mely értékben igen

jól járhatott, mint meglehetősen váltópénné (12 kr. belértékkel 23 kr. névértékben), de egyszersmind egy nagyobb váltópénzt is állítottak melléje, az Antoninianust, a mely, ha 50% tiszta fémtartalom mellett $\frac{1}{60}$ fontot nyomott, éppen két anynyit ért mint a 40% tiszta fémtartalmu denár, a mely $\frac{1}{96}$ fontot nyomott; mert az előbbeni $\frac{2}{240}$, az utóbbi $\frac{1}{240}$ font tiszta finom ezüstöt tartalmazott, úgy hogy nagy valószínűséget nyer Mommsen véleménye, hogy t. i. az antoninianus eredetileg kétfős denár volt. Még a veret is arra látszik mutatni, mert a sugaras korona az antoninianuson hihetőleg éppen úgy jele a kétszeres értéknek, mint a dupondiuson. Az Antoninianus tehát eredetileg mint váltópénné $\frac{1}{20}$ aureusnak felelt meg, és egyszersmind az $\frac{1}{40}$ aureusra leszállított denár kétszerese volt.

Egy más tüneményt még bajosabb megfejtetni. Láttuk volt, hogy az eleintén finom ezüsből vert denár, mint kezdett volt Nero óta finom fémtartalmában is hanyatlani. A mikor az antoninianus keletkezett, már anynyira jutott volt a denár, hogy anyagjának csak $\frac{2}{5}$ része volt még finom ezüst. Eleintén még vertek az antoninianus mellett még denárt is, de lassanként az antoninianus kezd az uralkodó pénznem lenni, és III. Gordianuson innen már alig vernek denárt, hanem csak antoninianust; de a nevezetes tünemény az, hogy a denár fémtartalma az antoninianus keletkezése óta többé nem hanyatlik, ellenben az antoninianusé oly roppant gyorsan száll, hogy már Elagabalus alatt olykor, utána pedig rendszeren kevesebb mint 50% az ezüst tartalma, Gordianus alatt már tetemes része csak $\frac{1}{3}$ ezüsttartalmu, és Gallienus, miután elébb jobb pénzt kezdett vertetni, egyszerre $\frac{1}{5}$ -re sőt későbbben $\frac{1}{20}$ -ra szállítja az ezüsttartalmat, és e vegyarány megmarad a következő császárok alatt is, daczára az Aurelianus és Tacitus a pénzügy javítására irányzott törekvéseinek. Az Antoninianus e szerint valóságos rézpénzzé vált, a melyet egy ónoldatban fehérre főztek, hogy legalább uj korában némileg hasonlítson az ezüst pénzhez, de a melyet a vékony fejtér hártya lekopása után csak a S. C hiánya és verete különböztettek meg a valóságos rézpénztől.

Egyúttal a denár név, az ő eredeti hordozójáról átment az antoninianus osztályrészire. Maga a régi denár mint argenteus minutulus lassanként eltűnt a forgalomból, az antoninianus pedig úgy látszik, hogy mentől kevesebbet ért, annál több denárnak lett névleges képviselője. Aurelianus Antoninianusain XX értékjegy áll, és úgy látszik, hogy ez 20 denárt jelent. Egyébként bármiként értelmezzük is ez értékjegyet, a mely mint XXI vagy KA is előfordul; anynyi bizonyos, hogy a hanyatlás e korában az antoninianus nem lehetett az aureus huszadrésze, a

denár még kevésbé az aureus huszonötödrésze, ha szinte le is szállott az aureus sulya 4·5 grammra; éppen oly bizonyos, hogy miután hihetőleg már Elagabalus óta minden adót aranyban kellett fizetni, az antoninianust pedig a pénzverdék tömérdek mennyiségben bocsátották ki, az antoninianus értékének és vele a denárnak is mind alább kellett szállnia mind a mellett, hogy a közöséges forgalomban más értékesebb pénz nem is volt, a mi mellett tanuskodik az a körülmény, hogy az ebben a korban elrejtett kincsekben tömérdek antoninianus leledzik. Meg fogjuk látni alább, hogy a denár végre nem is jelöl többé létező valóságos pénzt, hanem a számítás legapróbb egységét.

A pénzek értéke (meghatározása e korszakban éppen oly bajos, mint az elértéktelenedés lefolyásának megfejtése.

A kifejezéseket illetőleg megjegyzendő, hogy e korszakban az aranypénz megtartja ugyan az aureus nevet, de hihetőleg, mivel sulya nagyon szabálytalanul változott, divattá vált az aureust annak a császárnak a nevére nevezni, a kinek az arczképe rajta volt. Azonkívül divatba jő a Philippeus elnevezés, a mely forgalmi pénz jelöl tekintet nélkül értékére, ellentétben a nomisma névvel jelölt emlékpénzhez vagy barezához. A számítás úgy mint az előtt sestertiusban folyt, a melyből 4-et számítottak egy denárba, 100-at egy aureusra. Am de miután a váltópénz csaknem merőben értéktelenné vált volt, nagy különbséget tett, hogy valamely öszszeget aranyban fizettek-e vagy pedig az ál-ezüst váltópénzben, és ezért kezdik e korszakban rendszeren kitenni, hogy az illető öszszeg melyik pénznemben értendő. Így olvassuk Lampridiusnál (Vita Probi, 4.), hogy Valerianus Probusnak az ő tribuni fizetését úgy utalványozta: 100 aurei Antoniniani, 1000 argentei Aureliani, 10000 aerei Philippei. Egy tribun rendes fizetése 25000 sestertius volt vagy 250 aureus. A Probus fizetésének is tehát lényegben ugyanannyinak kellett lenni, és miután a 100 aureus 10000 sestertius telt, és részben is 10000 sestertius volt utalványozva, az 1000 antoninianus 5000 sestertiusnak volna képviselője; de több mint valószínű, hogy ez is névleg 10000 sestertius telt, és Probus három egyenlő részben kapta ki fizetését, egy harmadát aranyban, egy harmadát ezüstben és egy harmadát rézben, és így névleg 5000 sestertiussal többet, mint kellett volna; de a többlet alkalmasint csak pótléka annak a veszteségnek, a melyet az ezüst és rézpénz árfolyamán szenvedett. Ugyanott (Vita Aureliani 12) Valerianus egy consulnak játékok rendezésére utalványoz: 300 aurei Antoniniani, 3000 argentei Philippei minutuli, in aere sestertium quinquagies.

Az aureus mai értéke Caracalla alatt, a mikor még $\frac{1}{50}$ fontot nyomott, még 9 frt. 13 krt tett, a mint már fennebb láttuk; még Diocletianus 6 grammenyi aureusa 8 frt. 37 krt ért. A denár, mint az aureus 25-de tekintve, tehát Caracalla alatt még $36\frac{1}{2}$ krt. ért és az antoninianus e szerint 73 krnak volt névleges képviselője. Ezüst értéke az Antoninianusnak $\frac{1}{60}$ font súly 50 % finom tartalommal $24\frac{1}{2}$ kr; Elagabalus alatt már csak 17 kr; Gallienus alatt előbb még 16 krt. ért, de aztán egyszerre leszáll értéke 9 kr-ra és még alább, és végre Aurelianus és Probus alatt már csak 2 krt tesz.

Elképzelhetni, hogy ily állapotok mellett ugy szólván értékes pénz a harmadik száz vége felé a Római birodalomban nem is létezett; az arany pénz a ritkaságok közé tartozott, és az a kevés, a mi a pénzverdékből kikerült, csakhamar kifolyt külföldre; hasonló történt a régi veretű ezüst denárokkal is, sőt a korszak vége felé még a némileg értékes rézpénz is külföldre szivárgott. Benn a birodalomban nem járt más pénz, mint az antoninianus, a melynek értéke ugyszólván semmi volt. Mily állapotban lehetett kereskedés és általában pénzügy, azt még csak képzelni se bírjuk. Fordulatnak kellett beállani, de az erre célzó rendszabályok, a melyeket Aurelianus és Tacitus megkíséreltek, sikertelenek maradtak. Az általános romlásban a zavarosban halászók serge anynyira szaporodott, hogy nem csak az intéző hivatalnokok, hanem még a pénzverdékben alkalmazott közönséges munkások is önérdékből ragaszkodtak az elhatalmasodott csaló rendszerhez, anynyira, hogy mikor Aurelianus a javításokat meg akarta kezdeni, fegyveresen fellázadtak és egy utczai harezót idéztek elő, a melyben 7000 ember elpusztult.

A romlás és a zavar végre az aranypénzre is kezdett elragadni, és így végképp türhetetlenné vált. Minthogy a baj alapoka az a visszaélés volt, a melyet az államhatalom űzött a határozott súlyú és finom fémtartalmu pénz kibocsátására őt illető kizárólagos jogával, e visszaélés pedig magának a jognak volt ismét egyenes kifolyása; csak egyetlen helyes módja maradt az orvoslásnak, az t. i. hogy a visszaélés megszüntetésével a jog megszüntetésével kellett elérni. A kormány nem követelhetette többé az állam polgáraitól, hogy feltétlen hitelt adjanak annak a bélyegnek, a mely oly régtől fogva csalárdnak és hazugnak bizonyult volt bé; e bélyegnek el kellett vesztenie parancsoló és kötelező érvényét, és helyre kellett állani minden egyes ember abbéli jogának, hogy a bélyeg által hirdetett érték valóságáról a fémtartalom kipróbálása és a súly után mérése utján meggyőződést szerezhesen magának.

Diocletianus tette az első kísérletet a pénzérték helyreállítására avval, hogy ismét valóságos ezüst pénzt kezdett veretni. De miután a forgalomba bocsátott jó ezüst és rézpénz mellett, a rossz és értéktelen pénznek roppant mennyisége forgalomban maradt, ha szinte kétséget nem szenved is, hogy nagyon sokat béváltatott és összeolvasztatott; és miután főleg a rendszer nem változott, a siker nem lehetett tartós. A teljes értékű új pénz nem elegyülhetett össze a forgalmi váltópénzzel. Annyit ért Diocletianus, hogy azon túl létezett jóféle ezüst pénz is, de ennek is a darabjai nagyon egyenetlen súlyúak voltak. Hogy Diocletianus a régi denárt akarta helyreállítani kétséget nem szenved, bizonyítja nem csak a fenmaradt pénzek átlagos súlya, hanem a rajtok levő értékjegy **XCVI**, a mely nyilván azt jelenti, hogy a kérdéses darabok kilenczvenhatodrészei a fontnak. Mindazonáltal nem lehetett e pénzeket valóságos értékpenzeknek tekinteni. A valóságos értékmérő az aranypénz volt, és az is maradt; az ezüstnek nem juthatott más szerep, mint a mely ma is illeti minden oly országban, a melyben az értékegység képviselője arany, t. i. jóféle váltópénz szerepe. De a denár nevet nem kapta vissza e $\frac{1}{96}$ fontnyi ezüst pénz, hanem argenteus minutulus név alatt járt, és e neven verették a Diocletianus utódai is, ki gyakrabban, ki kevesebb számmal egészen 306-ig. Mellette egy felényi pénzt is verettek, mint a régi quinár utódját, de nagyon csekély mértékben.

Harmadik korszak: N. Constantinustól a római birodalom felbomlásáig.

I. Constantinus végre eltalálta a helyes módot a pénzügy rendezésére. Legelőbb az arany pénzt szabályozta, oly módon, hogy alapegységgé ismét a font aranyat tette, aztán veretett arany pénzeket, a melyek $\frac{1}{72}$ fontot nyomtak, és »solidus« nevet kaptak; de úgy kell már most ez arany pénzeket tekinteni, mint a közönség kényelmére előállított hetvenkettődörös arany fontokat, a melyeket senki se tartozott mint pénzt vaktában elfogadni, hanem a törvény maga mondta ki, hogy csak úgy van teljes értékök e daraboknak, ha egészen finom aranyból állanak és teljes súlyúak. Ez időtől fogva gyakran is fordulnak elő hivatalosan hitelesített súlymértékek: »exagia solidi« elnevezés alatt a melyek egyenesen az egyes solidusok súlyának megvizsgálására szolgáltak, és alkalmat adtak arra, hogy a 72-ödrész font, mint solidus-súly, súlyegységgé lett, a mely különösen arany és mérlegelésében szerepelt, és a mely mint olyan szolotnik név alatt az orosz súlymérték rendszerében ma is létezik, reánk nézve pedig kivált azért fontos, mivel azonos a közép-

korban nálunk divatozott »pensa auri« és »pisetum« nevek alatt ismeretes egységekkel (l. Finály, a régi magyar sulymérték, Erd. Muz. egyeslet évk. IV. köt.) Mellesleg jegyzem még meg, hogy a francia sou, az olasz soldo és tán a german schilling is, a solidus elnevezés származékai.

Miután a solidus csak úgy járhatott, ha teljes sulyu és tiszta fémű volt, és minden egyesnek joga volt az elegyített aranyból vagy nem teljes sulyra vert solidust visszautasítani; látni való, hogy egyszerre vége volt vetve minden esalásnak és rövidítésnek a pénzverdében; nem volt többé szükség se tilalomra, se különös ellenőrzésre, mert az egész nagy közönség volt a pénzverés ellenőrévé téve, még pedig annál megvesztegethetlenebb ellenőrévé, minthogy kiki saját érdeke felett őrködött. A következők csakugyan meg is mutatta, hogy a solidus egészen a keletrómai császárság végleges felbomlásáig megtartotta teljes sulyát és fémtartalmát; az a csekély apadás, a mely I Theodosius alatt kezd mutatkozni, és II Constans alatt még észrevehetőbb, ugy látszik inkább abból származik, hogy maga a római font ez időben valamit apadott volt.

A solidusnak mint $\frac{1}{72}$ fontnak törvényes sulya tehát 4·548 gramme volt; a Constantinus solidusai csakugyan részben még valamivel sulyosabbak is, a mennyiben 4·77 grammeot nyomó darabok is akadnak, de részben ismét könnyebbek, ugy hogy az átlag 4·485 grammaban áll meg, tehát sokkal pontosabb, mint a római köztársaság legjobb korában. Theodosiuson kezdve azonban 4·5 grammenyinál nehezebb solidus nem fordul többé elő, és II Constans óta rendszeren csak 4·4 grammeot nyom, a mi minden esetre csekélyebb apadás, hogysen tetemesen módosíthatta volna az egyes darab forgalmi értékét. Az egyes egész soliduson kívül még vertek harmadokat (trientes), és ritkán feleket (semisses); Constantinus maga $1\frac{1}{2}$ solidust érő darabokat is boesátott ki, és későbbben még nagyobb többesek is fordulnak elő egészen 90-es solidusig. E többeseket azonban, ugy látszik csak alkalmilag verették, nem mint forgalmi pénzt, hanem ajándékok és jutalmak kiosztására, ugy mint ma a jutalom- és díj-érmekek.

Constantinus ez újításának aztán az lett a következése, hogy a solidus nem csak a római birodalomban, hanem általában az egész nagy világforgalomban vált legkedveltebb és mindenütt szívesen elfogadott pénznemmé Justinianus korában azt írja róla Kosmos Indikopleustes (Collectio nova Patrum, ed. Montfaucon II, p. 148 A): »A római aranypénzben folytatja kereskedését minden nemzet, és minden helyen a föld egyik végétől a másikig jár; mindenki és minden ország csudálja, mert

más birodalom nem tud hozzá hasonlót felmutatni.» Sőt még több. A solidus anynyira vált volt világpénzzé, hogy az a felfogás keletkezett, hogy csak a byzancezi császárnak van joga arany pénzt veretni, és e jogot a császárok nem csak magoknak tulajdonították, hanem a külföld önálló uralkodói hallgatólag el is ismerték, anynyira, hogy a mikor I Theodebert frank király ténylegesen kezdett arany pénzt veretni, eleintén nem merte rá tenni nevét és képét. A solidus egyébaránt egészen a 14 százig az egész világon nagyon kedvelt pénz maradt. Többnyire byzancezi arany (aurevs Bizantinus, Byzantius) név alatt volt ismeretes.

Az ezüst pénzre nézve már meg volt említve, hogy Diocletianus helyre akarta állítani az $\frac{1}{96}$ fontnyi régi denárt. Azonban már az ő saját uralkodása alatt, és még inkább utódai alatt az ezüst pénznek egyáltalában nincs határozott sulya. Azon kívül t. i. hogy ünnepélyes alkalmakkal való kiosztásra $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{24}$, $\frac{1}{40}$, $\frac{1}{60}$ fontot nyomó ezüst pénzeket találunk, maga a XCVI értékjeggyel forgalmi pénznek jellemzett kilenczvenhatod — valódi nevét bizonyosan nem tudjuk, de hihetőleg argenteus minutulus volt — is oly egyenetlen sulyban jött ki, hogy 4 és 2.4 gramme közt ingadozik. E tényből a legnagyobb valószínűséggel azt lehet következtetni, hogy ez ezüst pénzeknek törvényesen meghatározott névértéke nem volt. Hihetőleg mérlegre tették, és az arany és ezüst időszerinti értékaránya szerint határozták meg értékét. Az arany és ezüst közötti értékarány pedig, úgy látszik abban a korban $\pm 14 : 1$ volt, az az, az arany körülbelől 14 font ezüsttel volt egyértékű; nem érhetett se sokkal többet se sokkal kevesebbet. Diocletianus nem szabályozta ez arányt rendeletileg, de úgy látszik, hogy Constantinus megtette, még pedig úgy, hogy a solidus értékét $18\frac{1}{2}$ kilenczvenhatodra szabta, illetőleg 1333 ily ezüst pénzre szabta az arany font forgalmi értékét. Daczára ez alkalmatlan és kényelmetlen aránynak, mégis még Constantinus utódai is verették e 96-drészeket egészen 360-ig, a mikor e pénzek veretése megszűnt. Valószínű azonban, hogy már Constantinus maga is arra törekedvén, hogy kényelmesebb arányu ezüst pénzt nyújtson a forgalomnak, kezdette veretni azt az ezüst pénzt, a mely azután darab ideig maga, utóbb Julianus óta származékaiiban mérvadó maradt a római ezüst pénzrendszerben mind végig. Ezt az ezüst pénzt az arany solidus-sal egyenlő sulyra, tehát $\frac{1}{72}$ fontra szabályozták, úgy hogy voltaképpen ez is egy ősrégi hagyomány felújítása volt. Mert valamint a köztársaság első korában az ezüst denár sulyát 4 scrupulusra szabták volt, hogy 4 sestertius értéke legyen, aztán az első aranypénz sulyát is scrupulusra szabták, hogy a sestertiushoz

egyszerű arányba telessék, úgy most is visszafelé az ezüst pénznek ugyan azt a súlyt adták, a mely az aranyé volt. Alig ha nem volt e pénznek is eredeti neve solidus; talán solidus argenteus; legalább az a zavar, a melyet a solidus szó okoz a középkor számításában, a melyekben nyilván arany és ezüst solidus-ról van szó, és sokszor úgy van a kettő öszszevétve, hogy látszik, hogy az illető maga akárhányszor nem volt tisztában, arany- vagy ezüst solidusról van-e szó, arra enged következtetni, hogy ezüst solidus is létezett. Másfelől Mommsen (i. m. 790 l. jegyz.) igen elfogadható okoskodással azt mutatja, hogy ez az a pénz, a mely az arany font $\frac{1}{1000}$ -drészének levén képviselője, e körülményről miliarense (*μυλιαρησιον*) nevet kapott. Minthogy 1000 miliarense ért egy font aranyat a solidus hihetőleg 14 miliarense-ben járt (pontos számítás szerint $13\frac{8}{9}$ miliarense-vel volt egyértékű) és ennél fogva az értékarány volt: arany: ezüst = 14: 1. Ez igen magas arány volt, és sokáig nem tarthatta magát oly államban, a melyben a pénzbélyeg parancsoló hatása meg volt szüntetve, és igen valószínű, hogy a forgalomban az ezüst értéke hágván, lassan helyre állott az az arány, a melyet későbbben az egész középkorban észlelünk, és a mely az aranynak 12 akkora értéket tulajdonít mint az ezüstnek. Ekkor Julianus császár az $\frac{1}{72}$ fontnyi miliarense veretését megszüntetvén, legnagyobb ezüst pénz maradt a fél miliarense, a melyet már azelőtt is vertek, és ebből 24-et számítottak egy solidusra, aztán ehhez ismét fél darabot adtak ki, a melyből 48 tett egy solidus-t. E szerint a legnagyobb ezüst pénz $\frac{1}{1728}$ font vagy 1 siliqua aranyak lett a képviselője, és innen neve is »siliqua auri« vagy csupán »siliqua«; és e pénznem, a siliqua és a fél siliqua marad a római birodalom ezüst váltópénze mind végig, avval az egy módosulással, hogy sulya mind apadott.

A réz pénzről röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy Diocletianus éppen úgy, a mint ismét jó ezüst pénzt kezdett veretni, a réz pénz veretéséhez is fogott. Hihetőleg felhasználhatta e végre a már csak nagyon csekély ezüst tartalmu, de roppant mennyiségben forgalomban volt ál-ezüst antoninianusok anyagját; legalább van az ő rézpénzeinek egy kevés ezüst tartalma. Kétfélet veretett, egy nagyobbat, a mely mintegy 10, és egy kisebbet, a mely $2\frac{1}{2}$ — 2 grammeot nyomott. E suly erősen megapadott ugyan Constantinus alatt, de halála után ismét helyre állott, és fentartotta magát a római birodalom kétfelé osztásáig. Mi volt e pénzek értéke, arról semmit se tudunk; de arról van tudomásunk, hogy a réz pénz nagy fizetések teljesítésére is szolgált, és hogy e végre zacskókba csomagolták,

a minek következtében a zacskó, follis, Constantinus idejében számításbeli egységgé vált, a melynek azonban különböző értéke volt. Hesychios (s. v. *Φόλλις*) azt mondja: *φόλλις σιαθμός ἐστὶ λεγόμενος καὶ βαλάντιον ἔχει δὲ θηρατίους διακοσίους πενήκοντα, τοῦτέστι λίτρας τιβ' καὶ οὐγγίας ξξ, ὡς ἔχοντος ἐκάστου θηρατίου λίτραν ι' καὶ οὐγγίαν ν'.* Itt a denár nem pénz, hanem súlymértéket jelent, a mely $\frac{1}{96}$ font, és ezüstben képzelve $1\frac{1}{4}$ font rézzel egyértékű, tehát a follis 250 denárt érve $312\frac{1}{2}$ font rézet tesz, a mely annyit ér, mint 2·6 font ezüst; ettől azonban meg kell különböztetni a follis-t, a mely pénzegységet jelöl, és a legnagyobb valószínűséggel éppen anynyi rézpénzt jelöl, a menynyi egy solidussal egyértékű, és mintegy 20—25 fontot nyomott. A follis név aztán átment az egyes nagy rézpénzre, a mely különben pecunia major vagy majorina név alatt is előfordul, holott a kisebbik rézpénz neve numus centenionalis. Hány ily rézpénz ment egy solidusra, arról semmi tudomásunk. Annyit azonban lehet következtetni a fentebbiekből, hogy az arány volt: ezüst: réz = 100: 1 vagy 125: 1 és arany: réz = 1440: 1 vagy 1800: 1.

A denár szó végre oly apró egységet jelent, hogy a 6-ik százban csak $\frac{1}{30000}$ részét tette a solidusnak, sőt az árfolyamban még alább szállott egészen a solidus $\frac{1}{3000}$ sőt $\frac{1}{3750}$ részéig.

A mai pénzben ér egy solidus mint: $\frac{1}{72}$ font arany 6 ft. 34 krt, egy miliarense, mint $\frac{1}{1000}$ font arany $45\frac{1}{2}$ krt; egy siliqua, mint $\frac{1}{24}$ solidus 26 krt.

Az Erdélyi Múzeum-egylet közgyűlése 1881. márczius 24-én.

A) Elnöki megnyitó.

Tisztelt közgyűlés!

Köztiszteltben álló elnökünket hivatalos teendői akadályozván, részemre jutott az a kedves kötelesség, hogy egyletünk 23-dik közgyűlését megnyissam. Ez alkalommal önkénytelenül felujlnak lelkemben valamenynyi közgyűléseink emlékei, s miután szerencsés voltam ezek mindegyikében részt venni, nagyon is kínálkoznék az alkalom, hogy szemlére bocsássam a közgyűléseket s kimutassam határozataik befolyását egyletünk életére; mert hisz, a ki haladni akar, annak az igaz, hogy előre, a célra kell függeszteni tekintetét, de nem árt olykor egy kis pihenőt tartva, vissza is pillantani a hátrahagyott utra és a multból meríteni tanúságot a jövőre. Rég megmondták: „historia est magistra vitae.

De e minden tekintetben tanuságos viszapillantást avatottabbakra és oly alkalomra hagyva, mikor egy-egy meghaladott stadium végén mintegy fel vagyunk rá hiva, most csak arra kívánok reflektálni, a mire ellentállhatlanul ösztönöz a nagy ellentét egyletünk alapító első közgyűlése és a jelenlegi között. Az alapító közgyűlés! oh, ez országra szóló eredmény volt. Nem csak a vidék, nemcsak ez országrész, hanem részt vett benne képviselői által az akkor külön álló testvérhaza is. A város ünnepi arcot öltött, a vigadó nagyterme alig tudta befogadni a gyűlés tagjait, közöttük erdélyi arisztokracziánkat — mondhatni teljes számmal — fényes diszmagyarban, s a fennkölt szónoklaktól, harsogó éljenektől hevülő gyűlésre mosolygott a karzatról a hölgysereg bájos koszoruja és égő szemek fénysugarai-val fokozta az általános lelkesültséget.

Most pedig, ha széttekintünk e kis terem nagyrészt üres padjain, az általános részvétlenséget jelző gyér hallgatóságon, önként fölmerül az a komoly kérdés: miben keressük ez elhidedülés okát azon intézet iránt, melyet a legnehezebb időkben példátlan áldozatkészséggel alapítottak egyesek a ha za, a nemzet számára.

Tán az egylet nem felelt meg a hozzá kötött várakozásnak? vagy annak kormánya czéltévesztve, tétlenül hagyta el-suhanni felette a lefolyt éveket? Vagy nemzetünk jelleme hévvel karolni fel valamely ügyet; de mihelyt a megszokás lekoptatja róla az ujdonság himporát, a gyorsan leolvadó lelkesedés helyett hideg közönnyel viseltetni irányában? Vagy éppen . . . de t. közgyűlés! nem folytatam tovább e kérdéseket, melyek különböző megoldásokat foglalnak magukban, inkább megkísérlem a felfogásom szerinti megoldást, hogy kivonjam belő a következtetést.

A közöny egyletünk irányában a nagy közönség részéről elvitázhatlan; de ezt meg tudom magyarázni magamnak részint az emberi természetből, részint az egyletünk alakulása után be-következett nagyszerű változásokból. Természetünkben van ugyanis, hogy elragadóbb, kedvesebb a remény szívérvány-színén keresztül szemlélt jövő, mint a jelen, melyre a valóság árnyai vetődnek; továbbá, a kiküzdött első siker olyan, mint az első gyermek, kinek bölcsője köré örvendve gyűl az egész rokonság, és öröm-ünnepé emeli keresztelőjét.

Muzeum-egyletünk megalakulása volt az első siker, melyet az önkény vaskeze alatt nyögő nemzetünk ez országrészben kivívott; az az első mezei virág, mely a zord tél enyészét, s a tavasz közeledtét hirdette.

Egyletünk első közgyűlése volt az első nemzeti örömnep 10 hosszú és sanyaru év után. S ha a sarki lakos a hónapokra nyúlt éjszaka után örömmel üdvözi a láthatár szélén derengő első fénysugárt, mely a napnak s vele a világosság és meleg visszatértét jelzi: mi volt természetesebb, hogy azok, a kiknek az alkotmányos élet olyan volt, mint a levegő, möhön siessenek anynyi évek után az első gyűlésre, melyen — bár királyi biztos jelenlétében — szónokolhattak, szavazhattak és gyakorolhatták szabad választási jogukat. Azóta — hála a nemzetek sorsát kormányzó örök bölcseségnek — „más arcot öltött e föld kies határa“: a két magyar haza egygyé és szabaddá lett; saját kezébe lett téve nemzetünk sorsa, szabad ter nyílt minden törekvésnek és egyletünk azzá lett, a minék tervezve volt: oly intézményré, mely a komoly tudomány szolgálatában áll és munkál, anyagot gyűjtve annak számára és segédkezve ez anyagok feldolgozásában.

Nem pompa, fény, vagy zajos ünneplés, hanem komoly munka a mi feladatunk, és a nagy munkában mindnyájan egyszerű napszamosok vagyunk. Egyletünk ekkor a tavaszi olvadások által felduzzadt s medrén tusesapni hajlandó áradat volt, most pedig a medrébe szállott és zajtalanul haladó, de ezért — vagy helyesebben — épen azért rendeltetésének inkább megfelelő folyócska, a mely azonban nem hasonlít azokhoz az erekhez, melyek az ég csatornáit megnyilatkozásával rombolnak, iszapoknak, nyárközépbén pedig üres árokká szikkadnak.

Fájlalva kell ugyan mindig éreznünk azon nagy nevű és lelkű alapítók hijját, kiket a közélet gondjai nem birtak eltávolítani, hanem egy nagyobb, és ellentállhatlanabb hatalom szakasztott ki örökre körünkől; de épen e nagy férfiakra és ügybuzgóságukra való megemlékezésnek kell bennünket buzdítani, serkenteni kitartó munkára azon intézet körül és érdekében, melyet ők alapítottak a nemzetnek a közmívelődés előmozdítására, s a mely ez idő szerint szent hagyományképen a mi sáfárkodó kezeinkre van bízva.

Midőn azért egyletünknek ez igény és zaj nélküli közgyűlését becses megjelenésükkel megtisztelt nem számos tagjait melegen üdvözlöm, mindnyájukat olybá tekintem, mint ez ügynek buzgó hiveit, mint olyanokat, a kik részint a halál által körünkől eltávolított, részint a tágabb munkakör megnyíltával hazánk jóléte és nemzetünk felvirágzása előmozdítása végett más mezőkre szétoszlott alapító, igazgató és részvényes tagok hitbizományosai, a kik lelkiismeretes buzgósággal öröködnék a nemzeti közkinés felett, s midőn annak ez idő szerinti választmánya, valamint tisztviselői az intézet időközi kormányzásáról,

pénztárának kezeléséről szóló jelentéseit meghallgatván, részrehajlatlan ítéletet fognak mondani eljárásuk felett és egyszersmind szívesen utasítják böles tanácsaikkal.

Ezzel a m. e. k. gyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

Nagy Péter,
másod elnök.

B) Titkári jelentés.

Tisztelt közgyűlés!

A hol komoly férfiak komoly munkára szövetkeznek, a megkezdett munka és a folytatott működés sikere kétségtelenül abban leli legszilárdabb biztosítékát, hogy a szövetkezettek mindenike ne csak arra nézve legyen kellően tájékozva, hogy magának a szövetségnek mi a voltaképpeni célja, és mi módon, minő eszközökkel kívánja e kitűzött célt elérni; hanem az iránt is legyen tökélyesen tisztában, hogy neki magának mi lesz a közös működésben munka- és hatásköre, hol a helye, miként és mennyiben kell tekintettel lennie a vele együtt működő többi tényezőkre, hogy saját működése ne a többieké hátráltatására és akadályoztatására, hanem az egésznek gyarapítására, ereje és hatása öregbítésére, sikerei biztosítására irányuljon és szolgáljon.

Mentől tökélyesebb ez az átértése a célnak, ez az önfutatos szabályozása az egyéni feladatnak, a mely a közmunkából osztályrészül jut az egyesnek; annál biztosabban lehet rá számítani, hogy távol marad minden kelleetlen surlódás, minden céltalan versengés; hiszen a hol meg van szabva a sorrend, kijelölve mindenki helye, ott nincs ok a tolakodásra, nem fél senki, hogy hivatlan megelőzi; de a mi mind ezeknél még sokkal természetesebb: a hol mindenki tudja, mikor, miként és mit kell cselekednie, ott nincs szükség se biztatásra, se hangos vezényszóra, dobbal vagy trombitával adott jelre. Zaj nélkül, esendesen de folytonosan és szorgalmasan halad a munka, és ez oly biztos ismertető, hogy a munkával járó zaj éppen visszás arányban állván a működők céljok és feladatok mivolta iránti tájékozottságával, ritkán fogunk csalódnai, ha azt következtetjük, hogy a hol valamely működés nagy zajjal foly, ott a működők közt fejtelenség uralkodik.

Am a fejtelenség és tájékoztatatlanság okozta zajtól lényegesen különbözik az a szabályszerű és rendszeres hangzás, a melynek célja nem csak jelezni a munkás életet, hanem az eleven munkásság credményeit ismertetni, a világnak bemutatni, az érdeklődők figyelmét ébresztetni és magára vonni, az ügynek pártolókat szerezni. De ez a hangzás nem zaj, ebben van

mérték és öszhang, sőt igen sok esetben az öszszhangzó és ütemes hangzás magára is lehet elég eredmény.

A midőn ma a muzeum-egylet igazgató választmánya a huszonharmadik közgyűlésnek ad számot egy évi működéséről, örömmel és megelégedéssel állapítja meg azt a tényt, hogy működése a fennebbieken jelzett ismertető szerint ítélve minden tekintetben közeledik a tökélyhez. Az egyleti életből távol maradt minden oly éktelen zaj, a melyet csak esetlen öszszeütkezés, ok nélkül való surlódás, czéltalan versengés, idétlen vezénylés és parancsolgatás okoznak. Csendben folyt az öntudatos munka. De nem hiányoztak azok a jelenségek, a melyek az eleven munkásság életjelei, az egylet működése eredményei kellemő módon tudomására jutottak mindenkinek, a ki érdeklődött iránta, az egylet tagjai, mint ilyenek, igyekeztek megfelelni annak a feladatnak, a melyet az egylet zászlójára írott egyik czél, a tudomány-terjesztés, elejökbe tűzött.

Ily szabályos működés mellett az igazgató választmány tisztje, mint központi közegé, nagyon megkönnyebbült; ugy szólván nem volt más teendője, mint az egylet vagyona kezelését felügyelni, és a közgyűléstől nyert szabályszerű felhatalmazás és a megállapított költségvetés keretén belül utalványozgatni a szükséges költségeket, a melyeket a teendők egyes ágainak végrehajtása körül felmerült szükségletek igénybe vettek.

Az egylet vagyoni állására nézve meg fog győződni a t. közgyűlés az előterjesztendő zárszámadásból, hogy noha az igazgató választmány folytonosan abban igyekezett, hogy az egyleti tisztviselők méltányos ohajtásainak a lehető előzékenységgel eleget tegyen, még sem tévesztette el a bölcs takarékoság helyes határait, es ma az 1880-ik évi vagyonkezelés eredményeül jelentheti, hogy nem csak a költségvetésben előirányzott bevételek és kiadások rovatai mutatnak az év végén a reményletnél kedvezőbb eredményt, hanem alapvagyonunk is nem megvetendő gyarapodást mutat fel.

Tisztelt közgyűlés! Ha alapvagyonunk állománya iránt helyes képet akarunk magunknak alkotni, nem szabad megfejtkoznünk létrejötté történelméről. 1857-ben volt, a mikor a felejthetetlen gróf Mikó Imre kibocsátotta volt lelkesítő és gyújtó első felszólítását, a melyben a hazafiakat felhívta adakozásra a már 184 $\frac{1}{2}$ -ben tervezett erdélyi muzeum létesítésére. A ki az akkori viszonyokat számba veszi, legott meg fog győződni róla, hogy az e felszólítás következtében megindult mozgalom kevésbé volt tudományos mint nemzeties és hazafias, és hogy a nagyszerű eredmény létesítésében a politikai tüntetés legalább is éppen oly hatalmas tényező volt, mint a muzeum-alapítás szük-

ségének érzete. Nem csak a ki könnyen tehetta, olyan is, a ki előre tudhatta, hogy áldozatába fog kerülni, sietett mentől tetemesebb özszeget aláírni a kibocsátott íveken, és ha a lelkesedés hevében akadott olyan is, a ki abban a pillanatban, a mikor az aláírást tette, csak reménylette, hogy módja lesz a tett ígéretet beváltani, ha volt olyan, a ki az akkori felhevülésben pillanatra megfelejtkezett vagyoni állapota gyarló voltáról: nekünk ma nem illik kiméletlen ítéletet mondanunk rájuk; még kevésbbé teheték azok, a kiknek 1859 végén és 1860 elején, miután az akkori idegen kormányvaló három évi folytonos küzdelem után végre megjött volt az engedély az egylet és a muzeum tényleges megalakítására, az a feladat jutott, hogy az ígérőket ígéreteik beváltására felszólítsák és tőlök a felajánlott adományokat beszédjék, hogy visszautasítsák olyanoknak a kötelezvényeit, a kikről már akkor is lehetett tudni, hogy ígértők alapja nem egyéb, mint egy-egy vérmes remény, a mely igen könnyen meghiusulhat. Hiszen, ha lapozunk a választmány jegyzőkönyveiben és irattárában nem fognak hiányozni példák rá, hogy akadtak, a kik a muzeumnak felajánlottak oly vagyont, a melyről utóbb kiderült, hogy nem is volt az övék; kapott a muzeum alapítvány czímén oly felhajthatatlan követeléseket, a melyekről a jó hiszemű adományozó csak azt remélte, hogy tán a hazafias közzél érdeke rá fogja birni a vonakodó adóst a fizetésre; azokra a szomorú példákra nem is akarván hivatkozni, a melyekben a kötelezvény aláírója a sors különböző csapásai következtében már akkor is vagyonbukott volt. Így történt, hogy alapítványi kötelezvény alakjában és czímén számos oly irat gyült bé az egyleti pénztárba, a mely már a beadás pillanatában is merőben értéktelen volt, vagy legalább nagyon rövid idő múlva azzá vált. Mégis szerepeltek e kötelezvények mint alapítványok az egylet vagyon-kimutatásaiban; sőt miután ezek után még kamat czímén se lehetett bevenni semmit, egy évről-évre növekedő kamathátralék özszeget szerepelt számadásainkban minden lényeges alap nélkül. Nem egyszer merült fel a közgyűléseken indítvány arra, hogy e követeléseket per utján valahára fel kell hajtani, vagy ha felhajthatatlanoknak bizonyulnak, véglegesen törölni. Ily értelmű szabatos határozat nem jött létre, mert a többség méltányos érzülete irtózott attól az eshetőségtől, hogy éppen a muzeum-egylet törvényes fellépése legyen az a döntő végesapás, a mely egészen romba dőlte egy hazafinak amugy is már dőledező vagyoni állapotát csak azért, mivel az illető egy nemes felhevülés pillanatában azt a meg gondolatlanságot követte el, hogy kötelezvényt adott egy özszegegről, a melylyel nem tartozott, és a melyet már most nem bir megfizetni.

Anynyi bizonyos, hogy az ily kötelezvényekbe foglalt összegeket valóságos vagyonnak komolyan nem lehetett tekinteni. Jövedelem utánuk nem volt, arra is kevés remény, hogy valaha magából a tőkéből jöjjön be valami. Így történt, hogy számadásaink és költségvetéseink tiszta volta szempontjából már évekkel ezelőtt külön rovatra irtuk, kétesek és veszendők czimén.

De még így is ott állottak a számadásban, és ha bajt nem okoztak is, de alkalmasok voltak mindenféle vélelmek ébresztésére. Egyébaránt is az ily tételek nem tiszta számadásba valóók. Ezért elhatározta a választmány, hogy valahára véglegesen tisztázza ez alapítványok kérdését, a mely végre valamenynyit bepereltette.

E beperlésnek az lett az eredménye, hogy az adósok egy része bírói ítélet következtében, egy része per közben létre jött békeegyezmény alapján fizetett, egy része még per alatt van; de bizony egy részéről bebizonyult, hogy merőben felhajthatatlan. Minthogy pedig ez alapítványok már ezelőtt is a kétesek rovására voltak átírva; azok, a melyeket mégis be lehetett hajtani, úgy tűnnek fel, mint a valóságos alaptőke új gyarapodásai, holott azok, a melyeket felhajtani nem lehet, azt a valóságos kamatozó tőkét nem csonkítják.

A mi nincs, azt számadásban vezetni többé nem lehet. Azokat az alapítványokat tehát, a melyekre semmikép számítani nem lehet, le kellett írni a számadásról. De azért a rólok szóló kötelezvények megvannak, őrizzük a pénztárban, de nem tekintjük tényleges vagyonnak.

A mult 1880. évben négy darab ily kétes alapítvány lett befizetve, még pedig kettő egy-egy erdélyi 100 ft. n. é. urbéri kötvénnyel, kettő egy-egy 100 forinttal készpénzben. Ezek a valósággal kamatozó tőkénket 410 frttal szaporították.

De mint egészen új alapítványt is nyertünk 400 o. é. frtot néhai özv. Botta Györgyné hagyományából, a mely készpénzben jött be.

E tőkeösszegeken kívül tetemes kamat- és részvényilleték-hátralék lett a lefolyt évben behajtva, és ennek köszönhetjük pénztárforgalmunk azt a kedvező eredményét, a mely lehetővé teszi, hogy a fennebbieken kívül még 1302 o. é. frtot esatoljunk a tőkéhez, és így kamatozó alaptőkénket 211,100 frtra szaporítsuk.

A muzeumi gyűjtemények gyarapítására megkívántató költségeket kényelmesen lehetett a folyó jövedelmekből fedezni, sőt a Janka-féle növénygyűjtemény árának második 1000 frtnyi részlete is kitelt.

Csak egy ága van az egyleti tevékenységnek, a melyre nagyon rá férne, ha többet áldoznánk rá. Ez az egyleti kiadványok előállítására. Az egylet irodalmi működése az újabb időben igen szép lendületet vett. Az orvos-természettudományi közlöny egyfelől, az erdélyi muzeum másfelől tisztességes terjedelemben és elég érdekes tartalommal jelennek meg, a mint az itt bemutatott példányokból látszik. De mind a kettőnek az a baja, hogy munkatársainak tiszteletdíjt nem tud juttatni, és mindkettőnek tartani kell tőle, hogy az ingyen munka forrása kiapad, kínálkozván jelenleg elég alkalom arra, hogy a tehetséges ember másutt jutalmazóan értékesíthesse irodalmi munkásságát.

Az egylet természettudományi szakosztálya ezért kérte is kiadványi átalányát tetemes szaporítását, és a választmány engedett is annyira e kérésnek, hogy a folyó év költségvetésében ez átalányt felebb emelte annyival, a mennyivel a rendelkezésre álló pénzről engedte.

A mi az igazgató választmány szoros értelemben vett ügykezelő tisztét illeti, ebben tartott a lefolyt 1880. évben 12 ülést, a melyek jegyzőkönyvei 141 határozatot tartalmaznak; e határozatokkal 142 ügydarab nyert ellátást.

Mint nevezetes mozzanatok e működésben kiemelendők azok az intézkedések, a melyeket a választmány a Janka-féle vásár által egyszerre nagyon megsaporított növénygyűjtemény mentől gyorsabb rendezése és lajstromozása, és másfelől a könyvtár szaklajstromainak elkészítése iránt tett. Mind a két esetben rendelkezésekre bocsátott az illető gyűjtemények őreinek ideiglenes segédeket megfelelő díjazás mellett.

A kir. tud. egyetem matematikai-természettudományi karára megtalálására lépéseket tett a választmány a nevezett tudománykar támogatásában a közoktatásügyi miniszter ur ő nagymeltságánál egy csillagdi és delejes észlelde felállítására iránt a kolozsvári kir. tud. egyetem mellett, a muzeum-egylet részéről anyagi támogatást is helyezvén kilátásba. Eredménye e lépésnek nem volt. A mit a muzeum fel tudott ajánlani aránylag csekély részlete lesz vala annak az összegnek, a melyet ily intézet felállítása és felszerelése megkövetelt volna; a miniszter ur pedig úgy vélekedett, hogy a kolozsvári egyetemnek sokkal sürgetőbb szükségei várnak még kielégítésre, mint ez észlelde, és hogy ennél fogva az erre való költség megszavazását nem sürgetheti a törvényhozásnál.

Ellenben nem volt szüksége a választmánynak igénybe venni azt a felhatalmazást, a melyet a t. közgyűlés a múlt évben megadott A miniszter ur ő nmlga megkezdette a vegytani

dolgozda építtetését a muzeum-kertben csupán a már létező szerződésben kikötött biztosítékok alapján, és nem kívánt új pótszerződést.

Dr. Herbich Ferencz ásványtani őrségéd 1880. augusztus 1-én ismét visszatért a maga állomására, és ismét hozzáfogott itteni teendőihez.

És már most átadhatnám a szót az egylet többi tisztviselőinek, hogy a magok részletes jelentéseivel egészítsék ki a választmány ez általános jelentését, ha nem volna még hátra egy szomorú, de szent kötelesség.

A temetőbe kell ellátogatnunk, hogy halottaink sirjain áldozzunk a kegyeletteljes emlékezés nemtőjének.

A lefolyt 1880. évben három hely ürrült meg igazgató tagjaink sorában: gróf Mikes János, gróf Béli Ferencz, gróf Tholdalagi Victor költöztek el jobb létbe, alapító tagjaink közül Karvázy József hunyt el. Nem lehet itt feladatunk életrajzokat adni vagy dicsbeszégeket tartani felettök; bejegyezzük őket halottaink névsorába, és a mikor neveik eleibe oda tesszük a jelentős keresztet, halálával említjük fel azt a mit muzeumunkért tettek és áldoztak, és felsóhajtunk, mert hajh! a régiék fogynak, és újak nem lépnek helyökbe. Említsük meg még azt a nemes keblű hölgyet, a ki, míg élt, nem volt ugyan tagja egyletünknek, de hagyománya által kiváló helyet biztosított magának temetőnkben és emlékezetünkben; néhai Botta Györgynét értjük, a kinek alapítványát már fennebb volt szerencsénk említeni.

A midőn így végig pillantunk halottaink során, lehetetlen hogy épen ma eszünkbe ne jusson az a férfiú, a ki maga is válogatott bajnoka a tudománynak tán első indítványozója volt annak az erdélyi muzeumnak, a melynek létesülését nem engedte a gondviselés megérnie, de a melynek mégis alapját ő tette le, a mikor elhunyt előtt 1856-ban végrendeletileg nagy becsű és nagy könyv- és irattárát a leendő erdélyi muzeumnak hagyományozta, és ezzel az első lökést adta az ügynek, a mely talán még sokáig aludt volna, ha e könyvtár megmentése nem teszi oly sürgetővé a muzeum létesítését. Épen huszonötödik évit számláljuk most gróf Kemény József halálának, és a midőn itt e közgyűlésen ünnepélyesen említjük fel felejthetetlen nevét, egyszersem mind muzeumunk ugyszólván fogantatásának ünnepeljük meg huszonöt éves fordulóját.

Finály Henrik.

C) *Könyvtárnoki jelentés.*

Az erd. Muzzeum könyvtára, mely 1879. végén 39,457 kötetből állott, a mult 1880. év alatt intézetek, társulatok és magánosok adományából 1466, vétel útján 248, csere által 1, és így összesen 1715 kötettel szaporodott. Ezen gyarapodásból azonban leszámítandó lévén a czimtározás alkalmával a többszörös példányok közzé került 326 kötet, a valódi gyarapodás 1389 kötetet tett, mely számot az 1879. évi létszámhoz adván könyvtárunk létszáma a mult 1880. év végén 40,746 kötetre emelkedett.

A mult évi tetemes gyarapodás legnagyobb és legbecsebb részét intézetünk halhatatlan emlékü elnöke gróf Mikó Imre örökösének köszönhetjük, kik a boldogult grófnak még életében nyilvánított akaratja értelmében, mely szerint könyvtárát a nagy-enyedi főiskolának, az ott már meglévő munkákat a sepsi-szentgyörgyi gymnasiumnak szánta, föntartván azonban az erdélyi muzeum részire azt a jogot, hogy könyvtárábót mind azt, a mi a muzeumi könyvtárban hiányzik s az intézet kitérőzt céljának megfelel, előlegesen kiválogathassa, a hátrahagyott könyvtárt általam czimtároztatták s az említett intézetek közt felosztották, és a könyvrárunk részére kiválasztott 1125 kötetet, a mult december havában intézetünknek által adták. Ezen becses hagyaték, melyben néhány igen szép nyomdai zsenget, hazánkra vonatkozó számos ritka régi munkát, a hazai újabb kori tudományos és politikai irodalom termékeinek s régiebb és újabb folyóiratainak hiányos példányainak kiegészítésére igen sokat nyertünk, könyvtárunknak nem annyira a mennyiséget mint a tudományos értéket tekintve valóban tekintélyes gyarapodására szolgált. E könyvek egyes darabjai, melyek a hagyományozó gróf ezimerét viselik, a késő kor előtt is főn fogják tartani intézetünk megalkotójának s legbuzgóbb első elnökének dicső emlékezetét.

Az adományok közül ki kell még emelnem az erdélyi egyháztörténelemre nézve nagy fontosságú s még nagyobb ritkaságú két nyomtatványt, melyeket Filep Elek tagtársunk volt szives könyvtárunknak ajándékozni. Ezek egyike az erdélyi szász egyházak 1561-iki hitvallása (Brevis confessio de sacra coena Domini ecclesiarum saxonicarum et coniunctarum in Transsylvania A. 1561. Coronae. 1563.), másika a Heltai Gáspár által kiadott gyulafejevári hitvita leírása (Disputatio in causa sacrosanctae trinitatis. Claudiopoli. 1568), mely ritka munkák annyi erdélyi főúri család könyveit egyesítő könyvtárunkban mind eddig hiányoztak.

Régi magyar könyvgyűjteményünk a mult évben a gróf Mikó Imre hagyatékából Pesti Gábor Bécsben 1538-ban nyo-

matott hat nyelvű szótárával, melynek eddig hazánkban csak egy ép példánya volt ismeretes a kalocsai érseki könyvtárban, továbbá dr. Kolozsvári Sándor egyetemi tanár adományából 1 és vétel útján 2 kötet XVII. századi magyar nyomtatvánnyal gyarapodott.

Kézirattárunk az egyesek által ajándékozott 2 kötet kéziraton és egy XVI. századi eredeti oklevelen kívül a gr. Mikó Imre könyvtárából két láda kézirattal növekedett. Ezen kéziratok legbecsesebb részét az Alvinczi Péter által öszszcirt néhány kötet s az Aranka féle gyűjtemény teszi, melyet a boldogult gróf megvásárolt s melyből számos válogatott eredeti oklevelet még életében kézirattárunknak ajándékozott. Ezen kéziratokat és okleveleket a nyári hónapokban szándékozom rendezni és külön szekrényben felállítani.

A könyvtár gyarapítására szánt 2000 forint fölhasználásában intézetünk föladata volt irányadó, és így ezen összeg mint eddig úgy most is a hazai s hazánkra vonatkozó régibb és újabb irodalom becsesebb termékeinek megszerzésére, a hiányos munkák és folyóiratok lehető pótlására, s a természetiek tárai s a régiség- és éremtár kézi könyvtáraiba szükséges segédkönyvek bevásárlására fordítottat.

A könyvköttetésre szánt 1000 forinttal a mult évben is tetemes előhaladás történt a cél felé, hogy könyveink célirányos, tartós és csinos kötést nyerjenek és így a könyvtár külső dísze is emelkedjék. A kötetlenül vagy rongált kötésben könyvtárunkba került könyvek nagy száma azonban ezen kiadási tétellel föntartását még több éven át szükségessé fogja tenni.

Olvasó termünk, melynek részére intézetünk költségé: 22 tudományos folyóirat, intézetek, társulatok és szerkesztőségek szivességéből pedig 32 politikai, tudományos és szépirodalmi folyóirat és lap járt, az egyetemi nyári szünidőt kivéve, mikor a látogatóknak hetenként 2 nap egy-egy óráig volt nyitva, az egyetemi könyvtárral együtt naponként 5 órán át állott a közönség használatára. Olvasóink száma, tulnyomó nagy részben az egyetemi polgárságból, naponként átlag véve 50 körül állott; azon egyetemi hallgatók száma, kik lezke könyveik letétele mellett használatra házhoz vittek ki könyveket, a mult évben 237-re ment, és így a könyvtári forgalom ez évben is emelkedést mutatott. Az olvasó terem a naponkénti látogatók számára elégséges ugyan, de mind inkább érezhető egy külön olvasó szoba szüksége, hol a muzeum és egyetem költségén beszerzett s folyvást szaporodó tudományos folyóiratok és szaklapok külön tartatnának, s hol azokat az illető szaktanárok és tanári pályára készülő jelöltek kényelmesen használhainák. S bátor vagyok reményleni, hogy az ezen ügyben az egyetem részéről a nagy-

méltóságú miniszteriumhoz teendő fölterjesztés nem marad eredménytelenül, és így ezen folyóiratok kezelése s használhatása tetemesen meg lesz könnyítve.

A vétel és adományok útján gyűlt újabb gyarapodás, a gróf Mikó-könyvtárból nyert könyvek egy kis részének kivételével, melyek czimtározása még néhány heti munkát kíván, az alapezintárba föl van véve s a könyvtárba be van igtatva. A szakezintárak szerkesztésének munkája is, melyre, minthogy a könyvtár aránylag csekély személyzete a könyvtári forgalommal s a rendes napi teendőkkel egészen el van foglalva, az igazgató választmány egy ideiglenes napidijas segéderő föl vételét engedélyezte, a megállapított tervet szerint a mult november havában megkezdődött. Azonban sajnálattal kell jelentenem, hogy Bányai Lajos, ki jeles készütséggel s igazi munkakadtvvel fogott e nehéz munkához, s ki szorgalmának és ügyességének egy pár hónap alatt meggyőző bizonyosságát adta, a közelebbi február havában mind inkább súlyosodó betegeskedése miatt orvosi tanácsra Kolozsvárról távozni és így e munkával föl hagyni kénytelenített. Ohajtanám, hogy minél előbb találkoznék utóda, ki a megkezdett munka sikeres folytatására és bevégzésére hivatást érezve magát a könyvtártszti hivatalra kiképezni törekednék. Részemről teljes igyekezettel azon leszek, hogy ezen üres maradt helyre minél képzetebb erőt nyerhessünk, és így könyvtárunk szakcatalogusai a szakemberek használatára minél előbb elküszülhessenek.

Esabó Károly.

D) Régiség- és éremtárnoki jelentés.

Tisztelt közgyűlés!

Régiség- és éremtárunk a lefolyt 1880 évben aránylag nagyon keveset szaporodott; mindössze 18 tételben, a melyből három vásárlás, nyertünk 19 db. régészeti és műtárgyat, 11 db. arany, 18 ezüst és 9 réz és bronz pénz. E tárgyak közül a régészeti és műtárgyak valóságos szaporodások, az érmek közül 9 a felesék és haszonvehetetlenek közé jutott.

Az említett számba azonban nincs bele foglalva az egyik vásárlás tárgya, a nyiresi ezüst lelet, a melyet a bánffy-hunyadi kir. járásbiróság hazafias közbenjárása útján sikerült 100 o. é. frton megvásárolni. Allott pedig e lelet egy női magyar váll felszereléséből; u. m. egy a közepébe foglalt tojásdad hegyjegezzel és ráillesztett sodrony fonatu diszitással ékes háromszögű lemezből, és hasonló sodrony fonattal diszített hat darab ezüst csövecskéből a vállfűző keresztül huzására, két nagy boglárból és 7 db. részint ép részint csonka bogláros túból, és végre nagy mennyiségű apró ezüst pénzből, a mely utóbbi

kivétel nélkül mind a Bethlen Gábor féle nagyobb és kisebb garasaiból állván, tanuságot tesz róla, hogy e »kincset« Bethlen Gábor uralkodásának vége felé vagy röktön halála után 1627 és 1630 közt rejtették el, holott az egyes darabok munkája némelyiknél még a 16-ik százra vall. A talált pénzek különben nagyon rosz ezüstből valók és kopottak, és egynehány darabot kivéve, a melyet a lelet korának bebizonyítása czéljából megtartunk, csupán mint anyag lesznek értékesítendőek.

A fennebbi számokba bele foglalt tárgyak közt kiváló említést érdemelnek a kolovsvári »Filléresen« egy szarvas marha által véletlenül felturt 10 db. bronz tárgy, a melyet az Andrásofszky testvérek ajándékoztak a muzeumnak, és néhány gróf Batthyány Lajos 1848-ki miniszterelnök életnagyságu mellszobra, egy bronzszinre festett főszöntvény, a melyet gr. Bánffy György ajándékából birunk.

Az ermek közt első helyen említem azt a szép bronz jutalom-érmet, a melyet az 1878-ki párisi világtárlat juryje muzeumunknak ítelt a kiállított föld- és őslénytani tárgyakért, továbbá 11 darab római császári aranypénzt, a melyet megvásároltunk, és a melyek arany példányokban különben nagyon szegény római gyűjteményünket egynehány kiválóan szép és ritka darabokkal gazdagíták meg.

Mielőtt jelentésemet végzem, kötelességem a T. Közgyűlés figyelmét egy körülményre felhívni, a mely már most egy elodázhatlan teendőt ró rám; értem a régiségtár leiró lajstromának az n. u. catalogue raisonné elkészítését.

Már a mult közgyűlés elcibe terjesztett jelentése a felügyelő bizottságnak említést tett róla, hogy ily sorjegyzék még nem létezik, és hogy készítettéséről gondoskodni kell. A dologban van azonban egy nagy nehézség. Eltekintve t. i. egy ily catalogue raisonné tudományos czéljától, egyleti és kezelési czélja főleg az, hogy a gyűjteményben levő tárgyak és darabok ne csak az elveszés, hanem az elcserélés veszélye ellen is biztosítva legyenek. Részletes és pontos leírás, nagy becsű tárgyaknál még eshetőleg lefényképeztetés lehet egyedül kellő biztosíték a jelzett veszély ellen, a mely természetszerűen csak is ilyeneknél forog fenn. Ám régészeti gyűjteményekben, ha különösen a vidékieket vesszük szemügyre, sokkal nagyobb számmal vannak oly apró tárgyak, a melyeknél e veszély már csak azért sem foroghat fenn, mivel egy ilyen darab magában, mondhatni, merőben értéktelen, s csak ott ér valamit, a hol tömegesen gyűlt hasonló tárgyak sorozatának egyik tagja. Az ily tárgyaknak még az a baja is van, hogy nincs mit leírni rajta, a fényképezést pedig nem érdemlik meg; mégis ügyelni kell,

hogy megmaradjanak. Erre nézve eddigelé csak egy czélszerű és gyakorlatias biztosító módot tudok, t. i. az illető tárgyaknak felsodronyozása erős mappatáblákra, a hol aztán az üres hely azonnal elárulja a hiányt, a lyukasztások nem találása a cserét. Világos e szerint, hogy a lajstromozást meg kell, hogy előzze e munka megtétele, és ebben már sok is történt, de még sok van hátra, és a baj az, hogy eddig még nem sikerült éppen e mechanikus munkára alkalmas segédet kapnom. Így lassan haladhatunk csak. Anynyira még is eljutottam, hogy az őskori osztályban e munka már csaknem be van végezve, és így ez osztályban már e folyó év nyarán megkezdődhetik a lajstromozás maga is, a mely mellett már most párhuzamosan kell folynia a római osztály s azután a közép- és ujkori osztály táblákra erősítésének. Rendkívüli költségeket e munkák nem fognak igénybe venni; még az esetben is, ha egy segéderő beállítása válnék szükségessé, a költség ki fog telni a költségvetésileg kivetett átalányból.

Finály H.

E) Pénztár-vizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Alóírtak mint a Muzzeum-egyletnek mult évben tartott közgyűlése által az 1880-dik évi számadások felülvizsgálására meghívottak tisztelettel jelentjük: hogy a folyó évi márczius 21-én megjelenvén az egyleti pénztár helyiségébe, a pénztári könyveket, s az azokhoz tartozó bizonyítékokat vizsgálat alá vettük, melyekből meggyőződünk, hogy az egyletnek számadásai tisztán, rendesen vezetettek, az egyleti választmány által megvizsgáltattak és aláírtak. Melyeknek alapján az egyleti pénztárnok urat az 1880-ki számadások terhe alól — a szokott fentartandók mellett — felmentendőnek ajánljuk.

Végül kijelentjük azt is: hogy a számadások felülvizsgálata alkalmával meggyőződést szerztünk arról is, hogy az egylet azon alapítványai közül, melyekről az illetők csak magán kötelezvényt adtak volt, de nem fizettek s a beperlés következtében az ügyvéd által is felvehetetlenek jelentettek, a választmány az 1879-ki számadásba 200 frt., az 1880-iki számadásban 1300 frtról szóló értéket alaposan törölt, s azt jó remény fejében a pénztárba elkülönítette a tényleges vagyont képezők sorából.

Kolozsvárt, 1880. márcz. 21.

Kösvény László, s. k.

Csulak Dániel s. k.

F) Levél-, érem- és régiségtár vizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Méltóztatván a t. közgyűlés alóírtakat a levél-, érem- és régiségtárak megvizsgálására kiküldeni, sictünk tisztelettel jelen-

teni, miszerint megvizsgáltuk a levéltárt s úgy találtuk, hogy a 142. szám alatt tárgyalt ügyekre vonatkozó okmányok jó rendben mind meg vannak; a beadványi és tárgyalási jegyzőkönyvek jól, pontosan vezetettek.

Az éremtárt a t. ör. használatára kezénél levő katalogus szerint számbavettük, úgy találtuk, hogy a tárgyak tisztán jó rendben, mint a múlt évi vizsgálat alkalmával, meg vannak.

Szükségesnek tartjuk azonban, hogy ellenőrzés és nyilvántartás okáért legalább ez a kézi katalogus lemásoltassék a választmány számára s a koronkenti gyarapodások mind a két katalogusba bévezetessenek, hogy a számbavétel telyesen biztos lehessen.

A régiségtár számára az 1880. évben gyűlt darabok nagyobb része még nem lévén elhelyezve, a régiségtár mondhatni telyesen abban az állapotban van, melyben a megelőző évi vizsgálat alkalmával volt; most is tisztán rendben van tartva.

A gyűjteményt azonban nem vettük számba, mivel e végre semmi jegyzék vagy leltár nem állott rendelkezésünkre. Éppen ezért mulhatatlanul szükségesnek tartjuk, hogy egyletünk e gyűjteményéről egy rendes katalogus készítettessék, habár az költséggel jár is. Addig is a nyilvántartás és számbavétel eszközölhetéséért egy szekrény- és szám szerinti leltár készítettessék; hogy egyletünk tudja, mit bir, a vizsgálatra kiküldendő biztosak tudják, mit vegyenek számba.

Melegen ajánljuk azért a t. közgyűlésnek méltóztassék intézkedni, hogy a jelzettük katalogusak és leltár, habár pénz-áldozattal s még felveendő erők által is minél előbb megkészüljenek. Telyes tisztelettel maradván a t. közgyűlésnek.

Kolozsvártt, 1881. márczius 25. alázatos szolgálai:

Iacozói Sámuel s. k.

Dr. Jenei Victor s. k.

Kovácsi Antal s. k.

Az erdélyi muzeum-egylet gyűjteményei részére 1881. február havában beküldött adományok jegyzéke.

I. Könyvek: Békés várm. régészeti társulattól, Évkönyve. 6-dik köt. B.-Gyula. 1880. — Szent-katolnai Bakk Endrétől, az 184⁹/₉-diki szabadságharcz alatti események Vizaknán. Budapest 1880. — Bónis Istvántól, a közigazgatási törvények gyűjteménye. 1 fizet. Kolozsvár 1881. — Hegedüs Istvántól, a költő leánya. Drámai költemény Kolozsvár 1881. — Filtsch szebeni nyomdájától, Theater-Bibliothek. 3. 4. Heft. Hermannstadt. (1881). — Stein János nyomdájától 5 db. nyomtatvány. — Gött János és fia brassói nyomdájától 2 nyomtatv. — Lázár Ádámól Cseke József Scythia esmérete 1819. (kézirat).

— **Szerkesztői posta.** H. K. Doboka. Hogy a kérdéses lajstromok még nem jelentek meg, annak a következése, hogy mint nyomtatványokat a könyvtárba helyeztük, azt vélvén, hogy nem közölni valók. Közelebről helyrehozzuk a mulasztást. — T. Munkatársainkkal tudatni kívánjuk, hogy ezentul minden lapnyi dolgozatért **1 frt.** tiszteletdíjjal szolgálunk.

Nyom. Stein J. erd. muz.-egyl. könyvtárus az ev. ref. főtan. betűvel.